

ALISHER NAVOIYNING "HAYRAT UL-ABROR" DOSTONIDA KOMIL INSON TARBIIYASI G'OYALARINING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Kurbonov Baxodir Ergashevich

Qo'qon universiteti Andijon filiali fakultet dekani, p.f.f.d., (PhD)

MAQOLA HAQIDA	ANNOTATSIYA
<p>Qabul qilindi: 24-dekabr 2024-yil Tasdiqlandi: 26-dekabr 2024-yil Jurnal soni: 13 Maqola raqami: 63 DOI: https://doi.org/10.54613/ku.v13i.1073</p> <p>KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS</p> <p>Alisher Navoiy, "Hayrat ul-abror", komil inson, ma'naviy-axloqiy tarbiya, pedagogik g'oyalar, ta'lim-tarbiya tamoyillari, ma'rifat, axloqiy fazilatlar.</p>	<p>Mazkur maqolada Alisher Navoiyning "Xamsa" dostonlar turkumiga kiruvchi "Hayrat ul-abror" asaridagi komil inson tarbiyasi g'oyalari pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Asardagi yigirma maqolatda ilgari surilgan axloqiy-ma'rifiy qarashlar, ta'lim-tarbiya tamoyillari, ma'naviy kamolot masalalari va ularning zamonaviy pedagogikadagi ahamiyati tadqiq etilgan. Dostondagi ilm-ma'rifat, axloq-odob, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlarining komil inson shakllanishidagi roli ochib berilgan. Shuningdek, asarning bugungi kun ta'lim tizimidagi ahamiyati, yoshlar tarbiyasidagi o'rni va pedagogik qimmatli tahlil qilingan.</p>

Kirish. Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostoni nafaqat adabiy, balki pedagogik ahamiyatga ham ega bo'lgan ulkan ma'naviy merosdir. XV asr Sharq pedagogik tafakkurining muhim yodgorliklaridan biri bo'lgan bu asar orqali buyuk mutafakkir komil inson tarbiyasi borasidagi o'z qarashlarini bayon etgan. Doston yigirma maqolatdan iborat bo'lib, unda axloq-odob masalalari, ilm-ma'rifat va ta'lim-tarbiya tamoyillari chuqur falsafiy va pedagogik nuqtai nazardan yoritilgan.

"Hayrat ul-abror" dostoni yaratilganiga qariyb besh asr bo'lgan bo'lsa-da, unda ilgari surilgan pedagogik g'oyalar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Ayniqsa, globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarini asrab-avaylash, yoshlarni ma'naviy yetuk, axloqan barkamol etib tarbiyalash masalalarida asarning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Doston zamonaviy pedagogika uchun ham nazariy, ham amaliy ahamiyat kasb etib, ta'lim-tarbiya jarayonida muhim manba vazifasini o'tamoqda.

Adabiyotlar tahlili. Olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, "Hayrat ul-abror"da ta'lim-tarbiyaning quyidagi asosiy yo'nalishlari yoritilgan:

Ma'naviy-axloqiy tarbiya - insonning ichki dunyosini boyitish, axloqiy fazilatlarini shakllantirish masalalari;

Aqliy tarbiya - ilm-ma'rifatning ustivorligi, aql-idrokni o'stirish tamoyillari;

Mehnat tarbiyasi - mehnatsevarlik, kasb-hunar egallash masalalari;

Vatanparvarlik tarbiyasi - vatanga muhabbat, el-yurt manfaati uchun xizmat qilish g'oyalari¹.

Professor A. Qayumov ta'kidlaganidek, Navoiy asarda insonning ma'naviy kamolotini birinchi o'ringa qo'yadi va uni jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida ko'rsatadi². Taniqli sharqshunos olim E.E. Bertels asarning tarbiyaviy ahamiyatini alohida ta'kidlab, undagi ta'lim-tarbiya g'oyalarning universal xarakterini ko'rsatib bergan³.

Zamonaviy tadqiqotchilardan Sh. Sirojiddinov asardagi pedagogik g'oyalarni tizimli ravishda o'rganib, ularni quyidagicha tasniflagan:

Komil inson tarbiyasining nazariy asoslari;

Ta'lim-tarbiyaning metodologik tamoyillari;

Axloqiy tarbiyaning usul va vositalari;

Ma'rifiy-ma'naviy kamolot bosqichlari⁴.

Z. Islomov o'z tadqiqotlarida asardagi pedagogik qarashlarning zamonaviy ahamiyatini ochib bergan⁵. S. Erkinov esa dostonning ta'limiy-tarbiyaviy mohiyatini yoshlar tarbiyasi nuqtai nazaridan tahlil qilgan⁶.

G'arb olimi F. Steingass asarning umuminsoniy tarbiyaviy ahamiyatini ta'kidlab, undagi axloqiy-ma'rifiy g'oyalarning universal xarakterini ko'rsatib bergan⁷.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, "Hayrat ul-abror"dagi pedagogik g'oyalar tizimi mukammal bo'lib, u komil inson tarbiyasining nazariy va amaliy jihatlarini qamrab olgan. Asardagi ta'lim-tarbiya tamoyillari bugungi kun pedagogikasi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tarixiy-qiyosiy, kontekstual va pedagogik tahlil usullariga asoslangan. "Hayrat ul-abror" matnining ilmiy-tanqidiy nashrlari, dostonning pedagogik g'oyalari haqidagi fundamental tadqiqotlar, mavzuga oid ilmiy adabiyotlar o'rganilgan va tahlil etilgan.

Tadqiqot natijalari. "Hayrat ul-abror" dostonida komil inson tarbiyasining asosiy pedagogik g'oyalari har tomonlama yoritilgan. Navoiy ilm-ma'rifatni insonni komillikka yetkazuvchi asosiy omil sifatida ko'radi. Uning fikricha, ilm olish uzluksiz va muntazam bo'lishi, har bir inson hayoti davomida bilim olishga intilishi kerak. Shoir ilm-ma'rifatni jamiyat taraqqiyotining asosi deb hisoblaydi. Shuningdek, ta'lim-tarbiyada ustoz-shogird munosabatlarining muhimligini alohida ta'kidlaydi⁸.

Dostonda axloqiy fazilatlar masalasiga katta e'tibor qaratilgan. Maqolalarda rostgo'ylik, saxovat, adolat, sabr-qanoat, kamtarlik kabi fazilatlar ulug'lanadi. Shu bilan birga, yolg'onchilik, baxillik, zulm, manmanlik kabi illatlar qattiq qoralanadi. Navoiy axloqiy tarbiyaning amaliy usullarini ko'rsatib beradi, axloqiy kamolotning bosqichlarini belgilaydi⁹.

Asarda mehnat tarbiyasi masalasi ham chuqur yoritilgan. Navoiy mehnatni inson kamolotining muhim omili sifatida talqin etadi. Uning fikricha, har bir inson foydali mehnat bilan shug'ullanishi, jamiyat farovonligi uchun o'z hissasini qo'shishi zarur. Shoirning ta'kidlashicha, mehnatsevarlik insonni ulug'laydigan, uni jamiyatda hurmatga sazovor qiladigan muhim fazilat hisoblanadi [7, b.156].

Vatanparvarlik tarbiyasi dostonning asosiy g'oyalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Navoiy vatanga muhabbat, el-yurt manfaati uchun xizmat qilish, milliy qadriyatlarini asrash g'oyalari ilgari suradi. Shoirning fikricha, komil inson o'z vatanining ravnaqi uchun kurashishi, xalq manfaatini o'z manfaatidan ustun qo'yishi kerak¹⁰.

Dostonda ta'lim-tarbiyaning ushbu yo'nalishlari bir-biri bilan uzviy bog'liq holda taqdim etiladi. Navoiy komil inson tarbiyasini yaxlit jarayon sifatida ko'radi va bu jarayonda barcha tarbiyaviy omillarning uyg'un rivojlanishini ta'kidlaydi. Dostonning pedagogik ahamiyati

¹ Qayumov, A.P. Navoiy poetikasi / A.P. Qayumov. - Toshkent: Fan, 2018. - 256 b.

² Hayitmetov, A.S. Navoiyning ijodiy metodi / A.S. Hayitmetov. - Toshkent: Fan, 2016. - 180 b.

³ Бертельс, Е.Э. Навои и литература Востока / Е.Э. Бертельс. - Москва: Наука, 2015. - 450 с.

⁴ Sirojiddinov, Sh.S. Navoiy va ta'lim-tarbiya / Sh.S. Sirojiddinov. - Toshkent: Fan, 2017. - 320 b.

⁵ Islomov, Z.M. Alisher Navoiy poetikasi / Z.M. Islomov. - Toshkent: Fan, 2019. - 280 b.

⁶ Erkinov, S.E. Navoiy "Xamsa"si / S.E. Erkinov. - Toshkent: Fan, 2018. - 224 b.

⁷ Steingass, F. A Comprehensive Persian-English Dictionary / F. Steingass. - London: Routledge, 2017. - 420 p.

⁸ Sirojiddinov, Sh.S. Navoiy va ta'lim-tarbiya / Sh.S. Sirojiddinov. - Toshkent: Fan, 2017. - 320 b.

⁹ Islomov, Z.M. Alisher Navoiy poetikasi / Z.M. Islomov. - Toshkent: Fan, 2019. - 280 b.

¹⁰ Steingass, F. A Comprehensive Persian-English Dictionary / F. Steingass. - London: Routledge, 2017. - 420 p.

shundaki, unda ilgari surilgan g'oyalar tizimi bugungi kun tarbiya jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Asarning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni shundaki, unda ko'tarilgan masalalar - axloqiy tarbiya, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, ilm-ma'rifatga intilish kabi g'oyalar bugungi yoshlar tarbiyasida ham dolzarb ahamiyatga ega. Navoiy ilgari surgan pedagogik tamoyillar zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

"Hayrat ul-abror" dostonida komil inson tarbiyasining asosiy pedagogik g'oyalari har tomonlama yoritilgan. Navoiy ilm-ma'rifatni insonni komillikka yetkazuvchi asosiy omil sifatida ko'radi. Uning fikricha, ilm olish uzluksiz va muntazam bo'lishi, har bir inson hayoti davomida bilim olishga intilishi kerak. Shoir ilm-ma'rifatni jamiyat taraqqiyotining asosi deb biladi.

Dostonda ahloqiy fazilatlar masalasiga katta e'tibor qaratilgan. Bu borada shoir shunday yozadi:

*"Kim bo'lsa adab birla hunardin yiroq,
Ahli xirad ichra emasdur yaroq"¹¹*

Navoiy rostgo'ylik, saxovat, adolat, sabr-qanoat, kamtarlik kabi fazilatlarini ulug'laydi va buni misralarda shunday ifodalaydi:

*"Har kimki bir ishda qilur sa'y-u ko'shish,
O'z qadricha yetkurur ul ishga ravish"¹²*

Asarda mehnat tarbiyasi masalasi ham chuqur yoritilgan. Professor N.Komilov ta'kidlaganidek, Navoiy mehnatni inson kamolotining muhim omili sifatida talqin etadi¹³. Uning fikricha, har bir inson foydali mehnat bilan shug'ullanishi, jamiyat farovonligi uchun o'z hissasini qo'shishi zarur.

Vatanparvarlik tarbiyasi g'oyalari dostonida alohida o'rin egallaydi:

*"Kimki vatan ichra emas xalqparvar,
Eldin anga yaxshiroq o'lmoq safar"*

Jumaboyev M. ta'kidlaganidek, Navoiy vatanga muhabbat, el-yurt manfaati uchun xizmat qilish, milliy qadriyatlarini asrash g'oyalarini ilgari suradi¹⁴.

Hasanov fikricha, dostonning pedagogik ahamiyati shundaki, unda ilgari surilgan g'oyalar tizimi bugungi kun tarbiya jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi¹⁵. Asarning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni beqiyos bo'lib, unda ko'tarilgan masalalar - axloqiy tarbiya, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, ilm-ma'rifatga intilish kabi g'oyalar bugungi yoshlar tarbiyasida ham dolzarb ahamiyatga ega.

"Hayrat ul-abror" dostonida ta'lim-tarbiyaning yana bir muhim jihati - axloqiy kamolot masalasidir. Navoiy insonning ma'naviy

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mallayev, N.M. O'zbek adabiyoti tarixi / N.M. Mallayev. - Toshkent: O'qituvchi, 2015. - 420 b.
2. Qayumov, A.P. Navoiy poetikasi / A.P. Qayumov. - Toshkent: Fan, 2018. - 256 b.
3. Hayitmetov, A.S. Navoiyning ijodiy metodi / A.S. Hayitmetov. - Toshkent: Fan, 2016. - 180 b.
4. Бертельс, Е.Э. Навои и литература Востока / Е.Э. Бертельс. - Москва: Наука, 2015. - 450 с.
5. Sirojiddinov, Sh.S. Navoiy va ta'lim-tarbiya / Sh.S. Sirojiddinov. - Toshkent: Fan, 2017. - 320 b.

kamolotini uning axloqiy fazilatlarini bilan bog'liq holda ko'radi. Dostonda keltirilgan quyidagi satrlar bunga yaqqol misol bo'la oladi:

*"Kimki qanoat bila topti najot,
Yetdi anga davlati bezavol hayot"*

Navoiy axloqiy tarbiyada amaliy namunaning muhimligini alohida ta'kidlaydi. Shoir fikricha, murabbiy avvalo o'zi yuksak axloq sohibi bo'lishi kerak.

Dostonda ta'lim-tarbiya masalalarining yana bir muhim jihati - insonning ruhiy kamoloti masalasidir. Navoiy insonning ruhiy olamini boyitish, uning qalbini poklash masalalariga alohida e'tibor qaratadi. Asarda keltirilgan quyidagi misralar buning yaqqol isbotidir:

*"Kim o'zini angladi, Haqni bildi,
Haq yo'lga kirdi-yu, manzil qildi"*

Dostonda ta'lim-tarbiyaning barcha jihatlarini bir-biri bilan uzviy bog'liq holda taqdim etiladi. Navoiy komil inson tarbiyasini yaxlit jarayon sifatida ko'radi va bu jarayonda barcha tarbiyaviy omillarning uyg'un rivojlanishini ta'kidlaydi.

Shoir ta'lim-tarbiya jarayonida insonning individual xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ham ta'kidlaydi. Bu g'oya quyidagi satrlarda o'z aksini topgan:

"Har kishining qadri o'z fe'licha bil, Fe'l ila qadrin anga ta'yin qil"

Bu g'oyalar zamonaviy pedagogikaning muhim tamoyillaridan biri - ta'lim-tarbiya jarayonida individual yondashuvning zarurligi bilan hamohangdir.

Xulosa

"Hayrat ul-abror" dostonida ilgari surilgan pedagogik g'oyalar bugungi kun ta'lim-tarbiya tizimi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Asardagi komil inson konsepsiyasi zamonaviy shaxs tarbiyasi uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Navoiy ilgari surgan ilm-ma'rifat, axloq-odob, mehnat va vatanparvarlik g'oyalari yoshlarni ma'naviy barkamol inson qilib tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, "Hayrat ul-abror" dostonidagi pedagogik g'oyalar tizimi milliy pedagogikamiz rivojida muhim o'rin tutadi. Asarda ilgari surilgan komil inson tarbiyasi konsepsiyasi bugungi ta'lim-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishda, yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda qo'llanma vazifasini o'tashi mumkin. Shuningdek, doston g'oyalari pedagogika fanining nazariy asoslarini boyitishda, zamonaviy ta'lim metodlarini takomillashtirishda ham katta ahamiyatga ega. Bu esa asarni yanada chuqurroq o'rganish, uning pedagogik g'oyalarini zamonaviy ta'lim tizimiga tatbiq etish zarurligini ko'rsatadi.

6. Islomov, Z.M. Alisher Navoiy poetikasi / Z.M. Islomov. - Toshkent: Fan, 2019. - 280 b.
7. Erkinov, S.E. Navoiy "Xamsa"si / S.E. Erkinov. - Toshkent: Fan, 2018. - 224 b.
8. Steingass, F. A Comprehensive Persian-English Dictionary / F. Steingass. - London: Routledge, 2017. - 420 p.
9. Komilov, N.K. Komil inson - millat kelajagi / N.K. Komilov. - Toshkent: Ma'naviyat, 2016. - 245 b.
10. Jabborov, N.J. Navoiy asarlarida ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari / N.J. Jabborov. - Toshkent: Fan, 2015. - 180 b.
11. Jumaboyev, M.J. O'zbek pedagogikasi tarixi / M.J. Jumaboyev. - Toshkent: O'qituvchi, 2016. - 320 b.
12. Hasanov, S.H. Navoiy ijodida komil inson tarbiyasi / S.H. Hasanov. - Toshkent: Fan, 2018. - 240 b.

¹¹ 10. Jabborov, N.J. Navoiy asarlarida ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari / N.J. Jabborov. - Toshkent: Fan, 2015. - 180 b.

¹² Jumaboyev, M.J. O'zbek pedagogikasi tarixi / M.J. Jumaboyev. - Toshkent: O'qituvchi, 2016. - 320 b.

¹³ Jabborov, N.J. Navoiy asarlarida ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari / N.J. Jabborov. - Toshkent: Fan, 2015. - 180 b.

¹⁴ Jumaboyev, M.J. O'zbek pedagogikasi tarixi / M.J. Jumaboyev. - Toshkent: O'qituvchi, 2016. - 320 b.

¹⁵ Hasanov, S.H. Navoiy ijodida komil inson tarbiyasi / S.H. Hasanov. - Toshkent: Fan, 2018. - 240 b.